

Görgey álma

(A Madách-rajzok helye és szerepe az életműben)

Az ember tragédiája szerzőjének hagyatékából ötvenhét rajzot tart nyilván az Országos Széchényi Könyvtár. A mappányi rajzon utólagos számozás és néhány helyen bejegyzés látható *Madách Aladár* kézigyével. Egy rajzon *Huszar Anna*, megjegyzése olvasható. A képek viszonylag jó állapotban vannak.¹ Néhány monográfia, tanulmány már korábban is közölte egy-két ismertebb rajzát, festményét, de a teljes anyag átvizsgálása és elhelyezése az életműben még nem történt meg.

A költő olajfestményei közül a Fráter Erzsit ábrázoló kép Csesztvén van a múzeumban, Szent Imréc a sztrigovai templom sekrestyéjében. Néhány eltűnt. A többi múzeumban és magánkézben található.

A '80-as évek elején került elő két eddig lappangó, magánkézben levő festménye Balassagyarmaton, a Paczolay-hagyatékából. *Lyka Károly* szerint további festményei: Kocsmajelenet, Vadászok, Szőke lány és a sztrigovai kúria környékének két látképe.² Az utóbbival kapcsolatban Palágyi írja: első olajfestményét *Lónyai Menyhért*nek ajándékozta, „aki az emléket falon függve mindvégig híven megőrizte szobájában.” Az 1840-es jelzésű és *Madách Emők* névvel szignált *Amor*, és a hagyomány szerint *Corvin Jánost* ábrázoló portré Pinc községbe, *Huszar Anna* otthonába került annak idején, *Zrinyi Miklós*, a szigetvári hős Madách dolgozószobájának falát díszítette.³

Madách Imre 1837. XI. 21-én írja anyjának, Sztrigovára, „ha bejössz (ti. Pestre) kérlek, hozd be rajzoló formáimat.” Ebben a levélben történik az első utalás arra, hogy Pesten rajzolni és festeni tanul. Úgy tűnik, gyorsan halad, mert két év múlva, már azt írja: „Ma kezdtem el az olajfestést” (1839. VI. 17-én). Több alkalommal küld haza levélben képeket, így azt a Calliopét, amely „rajzainak képzelet szülte női típusához tartozik.”

A XIX. század elején a képzőművészetben jelen van a klasszicizmus és a történelmi romantika. A görög és római mitológia alakjai mellett, egyre inkább a nemzeti múlt nagy személyiségeiről készülnek portrék, s fokozatosan megjelenik és minden eddiginél nagyobb teret hódít a hazai tájfestészet. A történelmi hangulatot árasztó várromok, hegyvidékek, romantikus sziklafalak és csörgedező patakok válnak egyre festőibb témává.

Irodalmi ihletésű festészet ez, ahol a poétika hatása nagyobb, mint a pikűr-é. Kazinczy levelezésében több helyen megfogalmazza a kor esztétikai elvét: „Ha festővé akarja magát valaki tenni, nemcsak festéket keverni kell tudni, hanem olvasni *Winkelmann* és *Mengs* írásait.” ... „A művész (festőművész) nem művész, ha nem poéta”. Az irodalom és festészet kölcsönhatásában keletkeznek alkotások. Kazinczy hazafias küldetésnek tekinti a tájfestést, mely „a nemzet számára örökké szent helyek” megőrkítését jelenti. A romantikus utas, mint a Vág völgyét festői utazás céljából bejáró *Mednyánszky Alajos* nemcsak rajzol, hanem a tájegység földrajzát, történelmét, néprajzát is lejegyzí.

Ez a történelmi, hazafias tájtszetelet indítja el a XIX. század elején a tájrajzolókat, festők egész hadát. *Müller János* löcsei festő felvidéki tájképsorozatát készít. *Joseph Fieber* bécsi képművész, grafikus 1817 körül megalkotja tájképeit a Vág menti vidékről, azt Mednyánszky Alajos báró egy gazdagabb szövegű könyvben illusztrációnak felhasználta és kiadta, majd *Wilhelm Friedrich Schlotterbeck*, aki maga is rajzoló volt, színes akvatinta technikával sokszorosította. Ennek a kötetnek nagy szerepe van a hazai tájak iránti érdeklődés felkeltésében.

A divatosá váló portré- és tájfestés hívta életre a műkereskedéseket, tette szükségessé a művészi kiállítások megrendezését. A művészek nehezen tudták értékesíteni alkotásaikat, többen utazó festőként járták a vidéket, felkeresték kastélyokat, városokat és helyi megrendelőknél dolgoztak. A festők megélhetési gondjaik miatt arra kényszerültek, hogy rajzleckéket adjanak, szobát fessenek, rezes metsszenek és halottas címet festenek. Legtöbbjü nem is vitte többre az átlagos rajzoktatásnál és lassan búcsút mondott a múzsának.

A bécsi műkereskedések mintájára Pesten is alakultak olyan boltok, ahol zeneműveket, rézmetszeteket, hangszert, rajzokat, könyveket és festőszereket lehetett kapni. A diákéveit Pesten töltő Madách bizonyára többször megfordult ilyen boltokban, és alkalma volt az akkor divatos piktorokkal és nyomtatványokkal megismerkedni. Anvójának írt leveléből tudjuk, hogy egy budai antikváriumba járt, amelynek tulajdonosa azonos lehet azzal a Schmidt műkereskedővel, akit Lónyai Menyhérthez írott levelében említ.⁵ A festéssel is foglalkozó műkereskedőről Kazinczy is elismeréssel nyilatkozott.⁶ Pesten *Müller János*nak volt jól menő műkereskedése a Nagyhíd utcában. Ott állította ki több, akkor neves portréfestő a képeit, így a kezdő, még fiatal *Markó Károly*, akivel itt ismerkedett meg az akkor Pesten tartózkodó *Pulszky Ferenc* Nógrád megyei földbirtokos.⁷

A Szervita téren főleg litográfiai másolatokat lehetett kapni *Wagner József* boltjában. A bőséges kínálat bizonyára felkeltette a festeni, rajzolni tudó Madách érdeklődését, aki már a sztrégovai könyvtárból ismerte Mocsáry nógrádi monográfiáját, melyben *Lányi Sámuel*, kékkői mérnök és tájrajzoló készítette el tizennégy nógrádi vár képét.⁸

1830-ban alakult a Pesti Műegylet, az első kiállítást 1840-ben rendezték a redeute épületében névesszáz műtárggyal. A művészetpártolás hazafias feladatnak számított. ez tünik ki abból, hogy a kiállítás elnöke *Jósika Miklós* báró, a választmányban szerepel *Széchenyi István* és *Andrássy Károly* gróf. A '41-es kiállítás alelnöke *Kossuth Lajos* volt. Ezen az aukción szerepelt Madách közvetlen környezetéhez tartozók közül *Andrássy Manó* gróf.⁹

Palágyi szerint a nyolcak közül csak hárman mutattak hajlandóságot és rátermettséget a rajzra, olajfestésre, „úgy mint *Lónyay Albert*, *Madách* és *Beniczky*.” Ezt a feltevést kiegészítem azzal, hogy tájképeivel szerepel a '41-es kiállításon az előbb említett *Andrássy Manó* és *Madách Imre* fiatalabb öccse, *Madách Pál*, két tájképpel.¹⁰

A már fent említett hazafias érzésnek tudható be, hogy a nemesi családokban a jobb neveléshez tartozott a rajz- és olajfestés alapjainak elsajátítása. A korabeli újságok tele vannak hirdetésekkel, melyben rajzolni, festeni tanító mesterek ígérek tüneményesen gyors eredményt.

A tanítás rendszerint nem terjed ki másra, mint a másolás, utánzás elsajátítására, alapvető technikai fogások megtanítására. De az sem volt ritka, hogy később a festői ambíciók kibontakoztak. Így művésznek tekinthető a Nógrád

megyei grófkisasszony, aki életnagyságban megfestette apjának, a Nógrád megyei főispánnak, *Brunawick József*nek a képét.

Palágyi szerint Madách rajzmestere „*valami Gschwind volt.*” Érdemes megvizsgálni az adat hitelességét!

Gschwindt János 1824-ben született Pesten, 1844-ben Bécsben tanul festeni. Főleg arcképeket fest divatos, népszerű színésznőkről és művészekről (Taborsky, 1844; Marra, 1845). 1845–48 között Párizsban folytatja tanulmányait, ahol arcképeket állít ki. Az adatok alapján nehéz elhinni, hogy Gschwindt, aki 1837-ben mindössze tizenhárom éves volt, Madáchot „rohamléptekben” két év alatt olajfestésre is megtanította. A rajz és festés technikáját csak gyakorlott mestertől sajátíthatta el. Ha megnézzük az 1837-ben készült Wolff táncz óráját és az 1839-ből való Sixtus pápa képét, kitűnik, jó előrehaladást ért el, amit semmiképpen sem sajátíthatott el egy inaskorban levő festőtől. Továbbá, ismerve Gschwindt képeinek egy részét, ezek közül egyetlen képnek sem azonos a témája Madách festményeivel, rajzaival. *Vayerné Zibolen Ágnes* is úgy véli, Madách rajztanára Gschwindttel, „*a későbbi biedermeier arcképfestővel nem lehet azonos.*”

Palágyi adatait már Morvay is kétségbe vonta, úgy vélte, felületesen informált, és több esetben téved. Ezt erősíti meg *Radó György*, aki felhívja a figyelmet Palágyi névelírásaira. (pl. Wolfstein helyett Wolfsbeint ír).¹²

Véleményem szerint a Madách fiúk rajztanára *Schwindt Károly* volt. A boroszlói származású festő 1797-ben született és Pesten 1828–30. között telepedett le. Felcséggel, *Bizenti Zsófiával* együtt arcképeket, tájillusztrációkat készített, és tanítással is foglalkozott. 1834-ben már jeles festőként emlegetik, aki táj- és arcképeket állít ki. A Honművészbizottságban rajzol 1835–42 között, képei Kohlmann metszeteiben jelennek meg. Az 1834-es kiállításon Zrínyi Miklós és Szent Imre herceg képével szerepelt, 1838-ban a pesti árvízről készített tizenegy rajzával, 1841-ben ismét az arcképekkel, ezek között említik az Ámor címűt.¹³

Ha ezeket Madách korai képeivel, melyekhez metszett előképeket használt, egybevetjük, feltűnő az azonosság (Zrínyi, Szent Imre, Ámor). Érdekes adat még, hogy a '41-es kiállításon együtt szerepel Schwindt Károly és Madách Pál. Továbbá nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy a Honművészt rendszeresen olvassa és abban jelenik meg az ifjú Madách verse, *Az anya – gyermeke sírján*.¹⁴ A korabeli értékelések szerint Schwindt „*pedáns festő, stílusbeli jelentőség nélkül.*” Ez a megállapítás igaz Madách rajzaira is.

*

A költő rajzain számozás található, de ezek alapján sem kronológiailag, sem téma szerint nem osztályozhatók. (A jelzéseket Madách Aladár készítette). A rajzok többnyire kisméretűek.

A Vegyes Jegyzetekhez hasonlóan eltérő formájú és nagyságú papírdarabokra rajzolt.¹⁵ A képek között akadt gondosabban formált, de vázaltszerű is, ceruzával, illetve tussal rajzolt. Elég gyakori az ismétlődő motívum a képeken. Valószínűleg nem művészi szándék, inkább a rokon művészetbe való kirándulás készítette arra, hogy miközben egyre feljebb haladt az irodalomban, mellékesen ebben a műfajban is alkotott.

A Madách-rajzok téma szerint többnyire három csoportra oszthatók: a családi élet eseményeihez kapcsolódó képekre, a romantikus tájrajzokra és az illusztráció jellegű alkotásokra.

A diákélet, tanulás, tanár-diák viszony több képen is szerepel. Ez az élmény foglalkoztatja ifjúkori leveleiben, szépirodalmi igénnyel számol be erről nővérenek, a Máriához II. levelében.¹⁶ A karikatúra, torzítás a rajzokon és a levélrészletekben egyaránt jelen van. A Wolff tánc órája Palágyi szerint sztregovai emlék, *Balogh Károly* pesti eredetűnek tekinti. A több kiadványban is szereplő Huszár Anna, amint a légy látja a plafonról című kép eredeti látásmódja érdemel figyelmet. Anna arcképét többször lerajzolja, róla készült egy kisméretű kép és az 51-es jelzésű kompozíció: hat női profil vesz körül egy férfiarcot. Illusztráció jellegű ez a rajz, és párja az 1. jelzésűnek, melyen a hat férfiarc közül a felső Madách önarcképe. A játékos, jelképes kompozíció érdekessége a felül és alul elhelyezett miniatűr jelenet, mely groteskságával, triviális jelentésével az élet árnyoldalait jelzi.

Ez a dolgokban rejlő többértelműség, jelképekkel kifejezett gondolatiság szerepel a Görgey álma című festményen. A kép sajnos rossz állapotban van, a háttér sötét, az alakok elmosódtak. A nyitott szemmel „álmodó” férfialak feje felett lebegő nőalakok tépik szét a dicsőség szertefoszlását jelképező babéroszorút, a lefordított Kossuth-címer a szabadságharc elvesztését idézi. A háttérben álló akasztófa felé lebegő honvédalakok az aradi tizenhárom sorsát előlegezik. Madách kedveli a képrejtvényt, maga is alkot ilyet. Ez a típusú ábrázolás, a dolgok egymás mellé rendelése, laza összekapcsolódása figyelhető meg néhány versében. Az allegorikus jellegű közlés visszatér majd késői novellájában is.¹⁷

*

A rajzok második csoportját alkotják a tájképek. Ezeken többnyire hegyvidéki tájak, kanyargós utak, hegyi falvak, romantikus hangulatot tükröző malmok váltják egymást. Ismerve a kor divatos tájképeit, feltételezhetjük, hogy metszetek után rajzol, könyvillusztrációkat utánoz. A bevezetőben említett alkotók bizonnyára hatottak a rajzolni, festeni tanuló Madáchra. Mégis úgy gondolom, hogy a képek többsége szervesen kötődik a költő élményeihez: a művészi tükröződés egyik formája. Irodalmi alkotásaival együtt teljesebb képet kaphatunk róla.

A költőben már korán kialakul az az igény, hogy amit leír, azt le is rajzolja. Lónvai Menyhértnek levélben készül bemutatni szülőföldjét. Sztregovát, hogy az legalább „*leírással ösmerje*”. A gondosan bemutatott részletek: „*Lakunk egy dombon van*”, körülötte „*angol izlésű kert*”, „*szőlő, akol, tó*”. pontosan követhetők a tájképen. Már itt megfigyelhetiük a stilizált faábrázolást és a mértani aránvokat követő, parkrészletet. Mint ismert, térképet is arányosan és pontosan készít. Az apró részletekre is ügyel, a távlat talán kevésbé szerencsés. A témát többször meg is írja, ezek közül kiemelkedő a Kolossvak című késői novellájának „Sztregovaképe”.

A felvidéki gyógykúrákról több levélrészlet számol be. Ilyen az 1840 júliusában Pöstyénben kelt levele, melyben a trencsénvi fürdőt, a sebes folyású Vág folyót és a szétszórt hegyi települést írja le. Ennek az útnak az élménye több rajzon is megjelenik. A szernentin út fel a hegyre, a háttérrel betöltő fenyves és a házrészletek különböző ötletekkel variálva térnek vissza a 8., 10., 13. képen. Elveszett egy „*szép tájleírás, melyet Beckó váráról és egy mulatságos hajóútról készített*.” Valószínűleg ehhez tartozott a 44. jelzésű alkotás, mely emlékeztet Mednyánszky Beckó váráról készített képére.

A tájképek nem azonos méretűek (ceruzarajzok). Ha összehasonlítjuk a sztregovai tájfestményel, ezek lényegesen gyengébb alkotások. Igazi amatőr rajzok,

távlat és festőiség nélkül. Apró, mozaikszerű részleteket helyez egymás mellé (lépcső, park, híd, vízesés stb.) Ez a szerkesztési elv érvényesül a legjobb verseiben is. Az induló lendület lefékeződik a mozaikszerű részek miatt, a gondolat ellaposodik (ld. Alföldi utazás). Ez a zsúfoltság a Tragédiában is jelen van, apró képek kompozíciójára épül fel egy-egy szín.

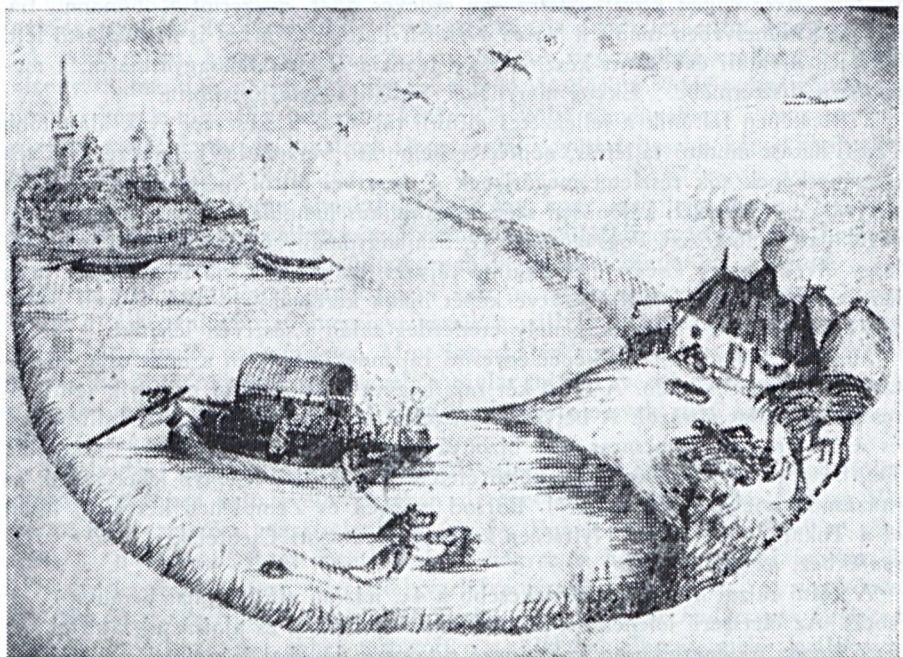
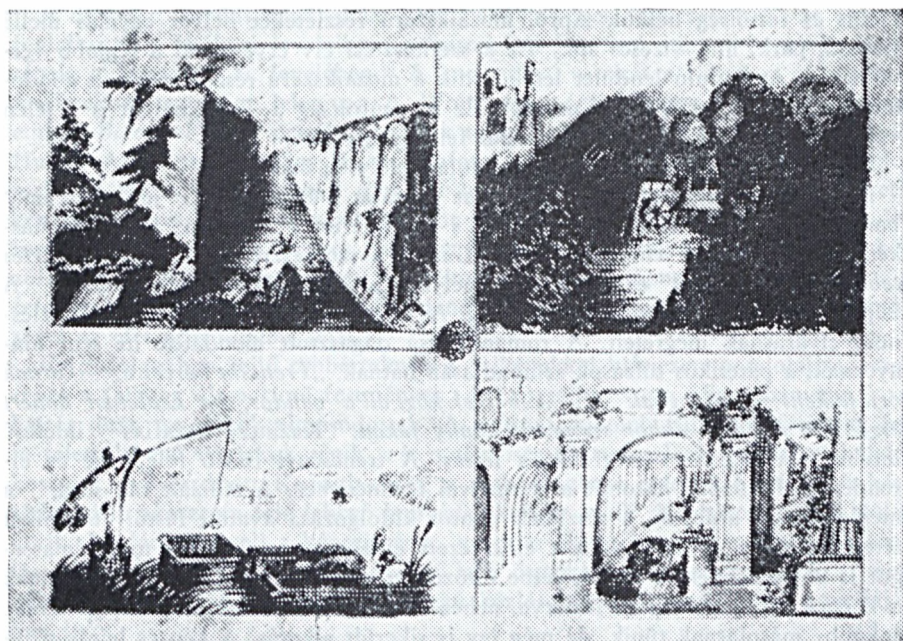
Szerencsére a szerkezetet ott a gondolati mélység összetartja.

Madách első nyomtatásban megjelent prózáját a Regélő 1841 júniusi számában folytatásban közölték, az Ország- s népismertetés rovatban, Trencsini más-ként tepliczi fürdők címmel. *Mátray Gábor*, a szerkesztő megdicséri a „*jeles tehetséggel érkezőt*” és a rajzot is, melyet „*szíves vala velünk közölni*”. A kép Kohlmann metszetében jelent meg. Az útleírás, -ismertetés a korabeli ízlésnek, elvárásnak megfelelt. A romantikussá dagasztott mondatok itt sem hiányoznak, a patetikus túlzások színpadiasan hatnak. „*Trencsin bércsei az őskornak óriásaiként mosolyognak*”... „*E bércék közt áll a vándor, ha keblében bonérré érző szív dobog... akkor szeméből könny fakad.*” Kazinczy hazafias ihletésű intelmeinek pontosan megfelelt a leírás. A trencsényi fürdő felépítése és elrendezése feltűnően hasonlít a sztrégovai festményhez. A stilizált fák sora, a meglepően jó arányok, a részletek pontos kidolgozása avatott festői technikát tétel fel. Az épületek között elhelyezett embercsoportok némi mozgalmasságot is kölcsönöznek, a népviseletbe öltöztetett alakok etnikai hitelességet adnak a képnek. Madách rajzait ismerve, nehéz elhinni, hogy ez eredeti alkotás lenne. Inkább másolásnak tűnik, de még így is sikerült alkotás. A kép és leírás stílusa is eltér egymástól. A képet tehát Kohlmann metszetében jelentette meg a Regélő, Kohlmann pedig, aki Schwindt munkatársa is volt, feltehetően Madách ismerte. Erre enged következtetni egy érdekes adat, miszerint Kohlmann fia, aki apja műhelyében tanult a '30-as években Pesten, és maga is arcképfestő lett, Madách hivatali éveit alatt készítette egy Justicia-képet Balassagyarmatra, a megyeháza dísztermébe.¹⁸ Ekkor már nevét Vidékire magyarosította.¹⁹

Több képen feltűnik a jellegzetes alföldi táj. Már a csesztvei évek alatt több Petőfi-hatást mutató tájleírás, népeletet bemutató versrészlet keletkezett. Ezek a zsánerképek sok részletet megőriznek a csesztvei tájról, népszokásokról, így a Nyári este, Összel, különösen szép nosztalgikus hangulatot áraszt a költő fog-sága alatt keletkezett Fogságomból II. Szájhagyomány őrzi a faluban ma is, hogy elveszett egy Csesztvét bemutató tájvers, melyet a kúria késői lakói még ismertek. A rajzok közül Csesztve képét hiába keressük, de több helyen szerepel egy pallószerű hidacska, mely eredetileg talán Csesztvén lehetett.

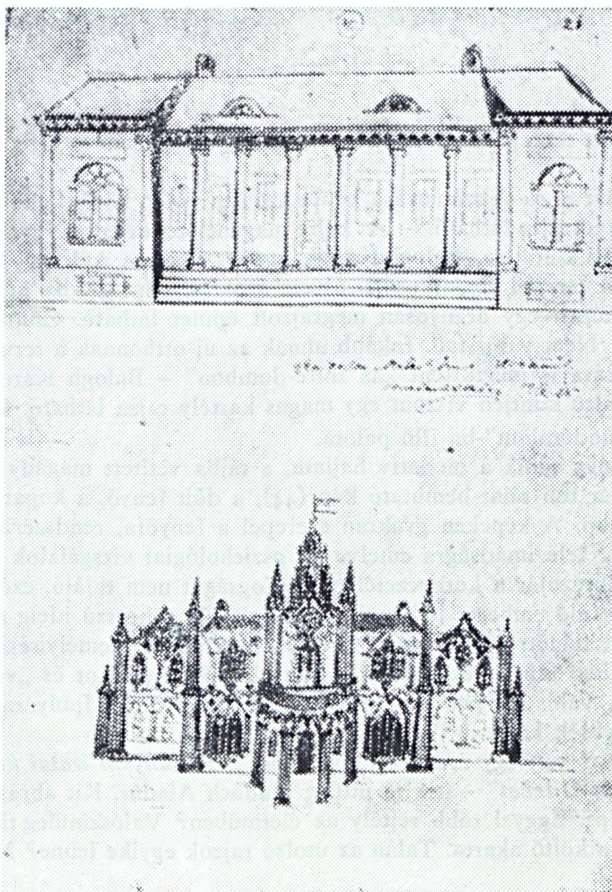
Madách kedveli a több képet egyesítő rajzmontázst, ilyen a négy tájat bemutató 48. számozású kép. A felső két rajz hegyes vidéket, alul az egyik jellegzetes alföldi tájat ábrázol. A betvárral száguldó ló, a gémeskút mellett álló golya, és a háttér vizes, mocsaras tája bizonyára több korabeli tájképen szerepelt. De, ha a rajzot elhelyezzük a költő életében, talán képregénye lehet annak az utazásnak, melven Sztrégováról, Borsod megyén és Zempléne keresztül jutott el a Tokaji hídhöz, és a Nyírségen keresztül leutazott Csehtelekre *Fráter József*ekhez, az eljegyzésre.

A költő rajzai közül a legérdekesebb a 43. jelzésű alföldi tájat bemutató alkotás. Az életszerű jelenetet a költő pontos dátummal és aláírással látta el. Az úszó lovak, az energikusan kormányzó tutajos, a lovakat irányító kocsis jól fel-idézi a megáradt folyón való átkelést. A fedeles utazókocsi előtt kénvelmesen elhelyezkedő utasok között nem nehéz felismerni az ülő alakban a költő személyét. A két nőalak közül az egyik *Fráter Erzsé*, a másik a kísérője.

A kép valós élményt rögzít. Több vers számol be arról, így Az alföldi utazás is, hogy kocsin járták be az Alföld egyes vidékeit. „*Lánykámmal utaztam alföldi sík vidékén.*” Erre az utazásra az esküvő előtt került sor, mint ezt más dokumentumok is bizonyítják.²⁰

A kép azonban más élményt is rögzít. A tutajon jól látható központi alak egy fegyveres pandúr. Jelenléte más korszakot idéz. A képen a szerző saját kezű aláírása mellett pontos dátum áll: 1850. okt. 6. Vagyis egy év múlt el az aradi vérengzés óta! Madách több művében megidézi a tragikus eseményt, epigrammájában, Az aradi sírra, és a már többször említett Görgey álmában. Úgy tűnik, a képen több élmény együtthatása jelentkezik. Madách kedveli az egymásra vetítés technikáját, ezt teszi a Halál költészetében és a Fogságom II-ben. A kép tehát egy másik alföldi utat is idéz. Az önkényuralom első évében, 1850-ben Madách kénytelen leutazni Szegedre, hogy nővére, a meggyilkolt Mária hagyatéka ügyében intézkedjék. Így ismét végigutazik az Alföldön, erről az élményről is versben számol be. Felidézi a szabadságharc emlékét a pusztán, majd személyes sorsáról is szól: „*Miért maradtam én meg sírásónak?*” Ehhez az úthoz belföldi útlevelet kell váltani, amit a vizsgáló állomásokon fel kellett mutatnia. Így két élményt is összekapcsolt, egy derűs idillikus utazást Fráter Erzsikével, és egy „*sorsunk sok csapása*”-val megtett utat, melynek szimbóluma a fegyveres pandúr és a dátum a kép alatt.

A rajzok között térkép és telekbeosztás is szerepei, a gazdasági élet tartozékai ezek.

Madách Aladár a 46-os számozású képre azt írta: 1860 körül keletkezett. A képen egy ház tervrajza látható. – A költő magánéletének egyik gyakran említett része a Borka-szerelem. Balogh Károly említi, hogy a költő a '60-as évek elején házépítési tervvel foglalkozott, és ezt szokták kapcsolatba hozni Borkával. A jelzett képen egy arányosan megrajzolt épület látható. Csupán stílusnalmány lenne? Nem valószínű. Inkább annak az új otthonnak a terve, melyhez az alapok lerakása is megtörtént „az Imre-dombon” – Balogh Károly emlékei szerint. A kép alsó szintjén viszont egy magas kastély rajza látható, fantáziacsapongás, egy „Tündérálmom”-ba illő palota.

Több képen úgy tűnik a medatív hajlam, a tájba vetített magány kap szerepet. Ilyen a sivár téli tájat bemutató kép (44), a dőlt fenyő, a kopár cserje mögött a kihűlő nap. A képeken gyakran szerepel a fenyőfa, rendszerint megdőlve, karjait az ég felé imádságra emelve. A pszichológiai vizsgálatok szerint az ilyen típusú faábrázolás a környezetében boldogságot nem találó, ezért a fantáziavilágba menekülő emberre jellemző. De kifejezője a hosszú ideig anyai hatalom alatt tartott felnőtt pszichéjének is.²¹ A kép Madách személyiségjegyein túl, felidézi az eszkimó szín sivárságát, a „korcs” kuszófenyőbokor és „végtelen hóvilág” képét. A valós táj pedig, amely mintául szolgált, az Ipolyáradás, az el-mocsarasodott vidék képe.

A rajzok között van egy érdekes lányarckép. „Édesanyám iratai között találtam, nem tudom, ki lehet” – írja rá utólag Madách Aladár. Kít ábrázol a bájos, fiatal lányarckép? Eggyel több rejtély az életműben? Valószínűleg titok marad, mint ahogy azt a költő akarta. Talán az utolsó rajzok egyike lenne? Mindeneset-

re emlékeztet a Kolossyakban – Madách utolsó novellájában – leírt képre. A „tündérszép női arcképre”, mely a magányos háziúr szobáját díszítette, s az hosszan elnézte azt. Tekintsük jelképesnek ezt a részletet, hisz’ megfejteni úgysem tudjuk.

A teljesség igénye nélkül a Madách-rajzok, -festmények néhány jellemző vonását igyekeztünk megragadni. A költőt ifjúságától élete végéig elkísérte az a törekvés, hogy a világot ne csak leírja, hanem le is rajzolja. Amit látott, megjegyzett: „Egyetlen eszmét sem bízott az emlékezet táblájára, honnan az könnyen tovaszáll, hanem papírszeletekre tette.” Ez történt itt, e képeken is, megőrizte, rögzítette benyomásait, emlékeit. – Kálnay Sándor feljegyzi, hogy halála előtt többször felkereste a csesztvei házat, kiült a domboldalra, egy távoli pontra szegezte tekintetét, és elmélyülten gondolkodott. A mellette elhaladó gyermekeket sem vette észre. Talán ez a figyelem-összpontosítás a legjellemzőbb a rajzaira is. Minden kis részletet megfigyel, elraktároz.

Rajzai gyenge alkotások, művészi értékük önmagukban alig van.

A költő művészetének harmadrangú szereplői. Bizonyára a szellemi igényen túl, valamiféle játékos lelki kikapcsolódás is vezette megalkotásukban. Így személyiségének jegyét is őrzik a képek. Melankolikus beállítottsága mellett tükrözői a költő humorának, groteszkbe hajló karakterének. A rajzok részei az életműnek. Vizsgálatukkal a teljes ember, a művész, a gondolkodó megismerése felé ismét egy újabb lépést tettünk

JEGYZETEK

1. OSZK, Kézirattár analekta. 3847 Madách-rajzok. 2. Lyka Károly: A táblabíró világ művészete. Gyoma, 1981. 70. 3. Vayerné Zibolen Agnes: Madách Imre. Művészet 1964 8. 4. Mednyánszky Alajos: Festői utazás a Vág folyón, Magyarországon (1825) Bp. 1981. 5. Györfly Miklós: Madách kiadatlan levelei. Irodalomtörténet. 1959. I. 80. 6. Lyka i. m. 7. Pulszky Ferenc: Életem és korom. 1880. I. 85. 8. Mocsáry Lajos: Nemes Nógrád Vármegyének Históriai. Kecskemét, 1982. Mocsárynál az „Előfizető urak” jegyzetében idős Madách Imre neve is szerepel. 9. Lyka i. m. 67. 10. Lyka i. m. 396. 11. Debcsényi Dezső: Nógrád megye műemlékei III. k. 125. B. J. képén felirat Versegly Ferencről: „Őn kezétől festett képe jó atyjának / Legyen örök jele ragaszkodásának / Mellvel Henriette Nógrádot dicsíti. / Míg mellét a lélek életre hevíti.” 12. Radó György: Madách Imre életrajzi krónikája. Salgótarján, 1987. 30. 13. Lyka i. m. 385. 14. Honművész. 1839. dec. 28. 15. Kerényi Ferenc: Madách Imre „...Irtam egy költeményt”, Bp. 1839. 16. MÖM Halász Gábor II. 922. „...a frizurás professor... kecses ajkairól hallom becsületes nevem elzengetni” „a tanár... elaludt lármánk dacára.” 17. MÖM. i. m. II. 512–540. 18. Dercsényi Dezső: i. m. 125. 19. Lyka i. m. 486. 20. MÖM i. m. II. 1039. „Mi kedvesem (ti: Fráter Pál, Pálné és Erzs) e hó 24-én (június) megyünk Pestre, ha szándékos van, akkor jöjj velünk.” 21. Emanuel F. Hammer: A ház-fa-személy projektív rajzteszt (kézirat).